

Концепція нової національної культурної політики України

Документ розроблено в рамках проекту “Культурний код Східного партнерства” у співавторстві Ігоря Савчака (ГО “Центр культурного менеджменту”), Оксани Левкової (ВГО “Не будь байдужим!”) і Тетяни Білецької (незалежний експерт).

За фінансової підтримки від:

EASTERN PARTNERSHIP
Civil Society Forum

**National Endowment
for Democracy**

Supporting freedom around the world

Цю публікацію видано за підтримки Європейського Союзу в рамках проекту “Культурний код Східного партнерства”. За зміст цієї публікації відповідають виключно партнери-виконавці, і його жодним чином не можна вважати таким, що відображає погляди Європейського Союзу.

Цілі, формат та статус документу

Концепція змальовує основні завдання культурної політики періоду трансформації українського суспільства. Вона орієнтована не так на реформування сектору культури і роботи культурних інституцій, як радше на інтереси та потреби кожного мешканця України, незалежно від віку та роду занять.

Документ має рекомендаційний характер. Він описує необхідні умови та деякі важливі кроки розробки і втілення культурної політики вказаного періоду, проте не дає вичерпний перелік таких умов та кроків.

Проект “Культурний код Східного партнерства”¹ має на меті також сприяти інклюзивному процесу розробки міжсекторальної та міждисциплінарної культурної політики України за участі всіх зацікавлених гравців – громадянського суспільства, професійної спільноти включно із академічними і дослідницькими установами, органів державної влади та місцевого самоуправління, бізнесу та окремих громадян – споживачів культурного продукту. Проект також націлений на залучення найширших кіл громадськості до обговорення та формування національної культурної політики в країні та підсилення інших українських, регіональних та міжнародних ініціатив з реформування культурної політики в країнах Східного партнерства.

Культура, культурна політика і трансформація суспільства

Потреба в нових цінностях суспільства, про яку останнім часом все більше говорять в Україні, стає визначальною для розвитку країни. Все очевиднішою стає також необхідність розробки і впровадження інклюзивної культурної політики, яка визначатиме як напрямки розвитку саме культурної царини, так і бачення розвитку країни в цілому в довгостроковій і середньостроковій перспективі. Така культурна політика створюватиме загальні рамки для трансформації суспільства на національному, регіональному та місцевому рівнях. У період докорінного перетворення суспільства – соціокультурного, політичного, економічного – культура є важливим інструментом розвитку, примирення та консолідації зусиль усіх суспільних груп і всіх спільнот. Адекватна таким завданням культурна політика приділятиме належну увагу подоланню постколоніального синдрому, повноцінному творенню “Нової країни і держави Україна”. І в цьому ключі – розумінню та визначенню такого поняття, як “національна культура”. Формування національної, причому заснованої не тільки на етнічній базі, ідентичності є одним з найважливіших завдань у плані консолідації суспільства.

---

¹ В межах проекту, який тривав з липня до листопада 2015 року, сформовано основні засади та дорожні карти або підходи до розробки національної культурної політики трьох країн Східного партнерства – України, Білорусі та Молдови. В подальшій перспективі розглядається можливість детального розроблення національної культурної політики цих країн, а також започаткування подібного процесу в Грузії, Вірменії та Азербайджані. Велика увага приділялася також спільним викликам, які стоять перед країнами Східного партнерства, і пошуку спільних рішень.

Візія України крізь “культурну призму”

Ми мріємо про Україну:

- в якій суспільство має високу повсякденну культуру і це відчувається на усіх рівнях: побутовому, економічному, соціальному, політичному;
- в якій мешканці країни цінують своє громадянство. Вони толерантні й зважають одне на одного. Висока особистісна та суспільна культура розумно і справедливо врегульовує питання прав і обов'язків, особистих та суспільних благ;
- якій притаманна висока культура праці, що робить українську економіку інноваційною та успішною. Українські підприємства вирізняються високою організаційною культурою, яка гармонійно враховує очікування працевластців та їхніх працівників. Українська економіка є соціально відповідальною;
- в якій особистісні та суспільні цінності дбайливо формуються сім'ями, освітніми та культурними закладами;
- в якій культурні інституції пропонують якісні мистецькі проекти. Ці проекти є запотребованими в суспільстві – вони допомагають людям осмислювати і вдосконалювати себе та зовнішній світ.

Визначення деяких завдань нової культурної політики

Кожна людина, усвідомлює вона це чи ні, є творінням і одночасно творцем культури: наші сім'ї мають свою культуру, наші місця праці й відпочинку мають свою культуру, наші міста і наша країна мають свою культуру.

Усі ми маємо свої **особистісні цінності**, які формуються культурним середовищем, в якому ми народжуємося, виростаємо, вчимося, працюємо. Вони формують наші погляди на життя і визначають його у всіх його вимірах. Особлива увага повинна приділятися **системі суспільних цінностей**, які формуються і транслиуються в соціумі за сприяння грамотної культурної політики. Безсумнівно, повинні братися до уваги загальнолюдські і загальноєвропейські цінності, такі як розвиток демократії, забезпечення прав людини та верховенства права тощо. При цьому необхідно також виділити **ядро несуперечливих цінностей**, що узгоджуються як з національним менталітетом, так і з інтересами і устремліннями більшості суспільних груп.

Наше особисте життя нерозривно пов'язане з життям нашого середовища. Зміни в середовищі змінюють наше життя, а зміни середовища залежать від наших особистісних змін і активних дій.

Неможливо повернути когось силою чи критикою до нових цінностей і нової культури – вони повинні народитися зсередини.

Українське суспільство вже тривалий час наголошує на необхідності формування та впровадження нової національної культурної політики як одного з найважливіших чинників розвитку незалежної держави та побудови демократії. Національна культурна політика повинна мати широке застосування і **виходити далеко за межі культурного сектору**, як це було прийнято вважати донедавна. Вона повинна стосуватися кожного.

Національна культурна політика України має **відповідати інтересам її громадян**. Вона має бути всесторонньою та націленою на внутрішні і зовнішні соціо-культурні, економічні та політичні потреби й виклики країни, а також враховувати екологічний вимір.

Культурна політика України повинна забезпечувати **захист та належний розвиток української культури**, гарантуючи при цьому також **вільний доступ до товарів і послуг інших культур** за умови, що вони не завдають шкоди національним інтересам країни. Вона повинна поважати культурні та індивідуальні відмінності своїх мешканців – громадян держави Україна, а також осіб, які приїхали на тимчасове проживання. Така міжкультурна повага має бути взаємною і регулюватися законом.

Нова культурна політика країни повинна брати до уваги **нагальну потребу у зміцненні національної ідентичності як консолідуючої основи для розвитку держави** та протистояння зовнішнім геополітичним безпековим викликам. Розмитість ідентичності на індивідуальному, регіональному² та національному рівнях, зумовлена історично та спричинена недалекоглядністю й безвідповідальністю українського політикуму вже в часи незалежності. Це є одним з головних чинників, що уможливили окупацію Криму та призвели до збройного конфлікту на сході України.

В українському суспільстві існує **потреба у формуванні та практикуванні культури відкритого та відповідального суспільного діалогу**, без якого неможлива взаємна довіра, повага, порозуміння та співпраця.

Політики та урядовці всіх рівнів мають стати протагоністами нової політичної культури в Україні, яка має передбачати та захищати такий діалог і співпрацю. Вони також мають ініціювати **суспільне переосмислення та уточнення поняття культури**. Остання не має сприйматися як “те, що після фуршету”, тобто важливо позбутися абсолютизації її розважальної культурно-мистецької сфери. Таке уточнення поняття культури ліквідує низку негативних явищ культурно-політичної сфери як-от: маргіналізація культури і духовності; залишковий принцип фінансування культури; відсутність культури у фокусі уваги ключових осіб у державі; брак суспільного консенсусу (“громадянського пакту”) стосовно того, що являє собою українська культура сьогодні і яке місце вона посідає серед культур світу; використання цієї прогалини у своїх цілях зовнішніми та внутрішніми політичними гравцями, в результаті чого культура стає жертвою політичних ігор.

Мають відбутися якісні **зміни в інформаційному середовищі**. Держава повинна дбати про культурно-ідеологічну складову свого розвитку. Розвиток інформаційної сфери мусить мати на меті зміцнення цілісності країни на основі національних³ цінностей, завдань та ідей.

Україна повинна уділяти більше уваги можливостям **культурної дипломатії**. Нещодавнє рішення щодо заснування Українського інституту імені Тараса Шевченка є важливим кроком для цього. Проте для використання усього потенціалу культурної дипломатії необхідно започаткувати державні програми, які б передбачали також підтримку ініціатив у сфері культурної дипломатії з боку громадських організацій та бізнесу. Культурна дипломатія повинна також **активно застосовуватися на національному рівні**, оскільки через нерозвинене, неспівмірне із середніми зарплатами та незручне міжрегіональне транспортне сполучення жителі географічно протилежних регіонів країни у переважній більшості

² В даному випадку, термін “регіональний” вживається в значенні “такий, що стосується представників різних регіонів країни”.

³ Національні цінності, завдання та ідеї характерні для громадян держави Україна, а не тільки для етнічних українців.

позбавлені можливостей безпосереднього спілкування та взаємопізнання, що створило сприятливий ґрунт для взаємних стереотипів та маніпулювання їхнім світоглядом й регіональними особливостями.

Одними з найнагальніших завдань сучасного українського суспільства є **забезпечення верховенства права та боротьба з корупцією**, де культура може і повинна відігравати важливу роль. В українському суспільстві немає усталеної культури права⁴. Її відсутність підриває існуючу законодавчу систему. Відсутність такої культури створила передумови для незаконної діяльності, виборчого правосуддя та корупції практично у всіх сферах життя, включно з правоохоронними органами. Недооцінка існуючих культурних та поведінкових кодів⁵ в українському суспільстві, яке до певної міри толерує хабарі в обмін на послуги, робить боротьбу з корупцією фрагментарною і нерезультативною. Досі верховенство права та механізми боротьби з корупцією в Україні розглядалися переважно з перспективи реформування законодавства та посилення ролі силових і судових структур. Нова культурна політика країни мала б пропонувати розв'язання цих проблем через формування відповідної суспільної культури несприйняття і протидії корупції. Вона мала б передбачати створення взаємодії і взаємопідсилення низхідних та висхідних ініціатив, спрямованих на утвердження верховенства права та боротьбу з корупцією.

Важливе місце у формуванні культурних і ціннісних змін відіграють також **середовища та спільноти**. Не можна сказати, що сьогоднішня Україна зовсім немає культури творчих чи інноваційних середовищ, але їх недостатньо. Необхідно активно застосовувати концепції “вірусних змін”, “наслідування” та “агентів змін” для формування середовищ⁶.

В середовища неможливо *навернути*, люди повинні *прийти туди самі*. Треба встановити своєрідну моду на творчі середовища та спільноти. Має бути запропонований новий емоційно позитивний соціальний тренд (вірус) приналежності до таких середовищ. Для прикладу, тема національного відродження кінця 80-х, Помаранчева революція та Революція Гідності були також свого роду соціальними вірусами, які “інфікували” велику кількість людей – багатьом хотілося бути частиною цих рухів і цих середовищ. Люди ставали їх учасниками найперше через те, що хотіли асоціюватися з цими середовищами та рухами і бути корисними суспільству.

Культурних та ціннісних змін неможливо досягти лише критикою існуючого стану, презентаціями, повчаннями. Доволі ефективно це можна робити через формування культурних кодів, свого роду *поведінкових вірусів*, які будуть емоційно привабливими для наслідування та передаватимуться на підсвідомому поведінковому рівні. Нова культурна політика України повинна передбачати умови для **формування культури відповідального лідерства, співпраці, солідарності**.

Культурна політика України має створювати умови та заохочувати до розвитку творчий потенціал людей, притаманний усім від народження. **Творчість та креативність є основою**

⁴ Building a Culture of Lawfulness:

http://www.strategycenter.org/wp-content/uploads/2012/03/World_Bank_Report.pdf

⁵ А.М. Кліменкова. Культурні коди як чинники формування ціннісних орієнтацій:

http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Npchdusoc_2012_201_189_14.pdf

⁶ Леандро Херреро у книжках “Вірусні зміни” і “Номо Імітанти”. Згідно з “Номо Імітанти” поведінка людей визначає культуру і цінності суспільства, а не навпаки. Люди копіюють поведінку одні одних. Люди роблять те, що ми робимо, а не те, що ми кажемо, що треба було б зробити. Концепція “вірусних змін” базується на переконанні, що культурних змін можна досягти через емоційно привабливі суспільні віруси. Ці привабливі поведінкові віруси можуть пропонуватися і поширюватися ініціаторами культурних змін, які, перерісши в масову культурну епідемію, призведуть до бажаних суспільних перетворень.

сучасної інноваційної економіки, якої потребує Україна для зміцнення своєї незалежності, сталого розвитку та забезпечення належних стандартів життя. Для цього потрібно навчитися розглядати лідерство та нонконформізм як синоніми і при цьому засвоїти, що в суспільстві відбувається перехід від розуміння лідерства як демонстрації статусності до сприйняття його в якості самопожертви задля спільного добробуту. Між тим, кого ведуть і тим, хто веде, відмінності зникають – це глобальна тенденція. Великі пірамідальні та ієрархічні структури, на чолі яких стоять “лідери на постаментах”, відходять у минуле.

Сьогодні потрібно активізувати в суспільстві **процес зміни архетипного образу України** як бідної наймички, що прислужує багатим господарям – країнам з яскраво вираженою експансивною складовою культури та державності. Це може відбуватися, наприклад, на основі образу Енея – моторного парубка, який з побратимами вмів оперативно та успішно розв’язувати навіть надскладні поточні завдання. Він є хоробрим, завзятим, розсудливим, сміливим, відчайдушним і таким, що вмів швидко орієнтуватися в обстановці. Еней здатний вести за собою людей, харизматичний, справедливий. Побудова нового семантичного поля дала би можливість пост-колоніальній нації з комплексом жертви нарешті стати суб’єктом, а не об’єктом.

В Україні вже давно назріла потреба **переглянути роботу культурних інституцій** для підвищення якості їх роботи та ефективнішого використання бюджетних коштів і наявної інфраструктури. Як показує 24-літня історія незалежної України, самих лише протестів недостатньо для зміни політичної системи країни і формування демократії. Культурні інституції, зокрема, повинні шукати, пропонувати і впроваджувати проекти, які б формували нові цінності в суспільстві – лише тоді можна буде очікувати системних змін.

Велика увага має приділятися **підвищенню організаційної культури**. Ціннісна та нормативна база організацій є запорукою взаємодовіри, взаємоповаги та взаємовідповідальності між їхніми працівниками, без чого неможлива злагоджена командна робота та успішність інституцій незалежно від форм власності та видів їх діяльності.

При розробці культурної політики країни увагу має бути присвячено і таким темам, як “культура і криза”, “міграція і культура”, “культурні права людини і національне самовираження”, “історична пам’ять і бачення майбутнього”, “міжкультурний діалог”.

Головні принципи розробки національної культурної політики. Співвідношення культурної політики та стратегії

Запропонована концепція національної культурної політики не виключає необхідності розроблення детальної стратегії культурного і гуманітарного розвитку України. Вона, однак, пропонує новий погляд на роль культури у зміцненні та сталому розвитку країни, який мав би знайти своє відображення у відповідних стратегіях та державній політиці. Саме тому культурна політика повинна відповідати цілям та завданням розвитку країни в цілому і навіть до певної міри визначати напрямки руху перетворення країни.

Концепція також пропонує відійти від традиційного ототожнення культурного розвитку країни з реформуванням лише культурного сектору та його інституцій. В основі нової культурної політики України повинен бути **кожен громадянин України, його інтереси та потреби**.

“Культурна політика” розуміється як один із різновидів державної (публічної) політики, тобто сукупності дій, що є затвердженими та в певному порядку реалізуються урядом (національними та/або місцевими органами влади та місцевого самоврядування). “Культурна стратегія”, “стратегія розвитку культури” або “стратегія гуманітарного розвитку” розробляється в якості реакції на усвідомлену суспільством та громадянами проблему, наприклад, необхідність докорінної трансформації суспільства, та у свою чергу підтримує реалізацію послідовної культурної політики. Публічна політика в будь-якій сфері заснована на певних принципах та правилах. Відповідна стратегія ж та визначені нею цілі надають органам влади і державним та приватним інституціям критерії для розробки саме таких правил та принципів, що сприятимуть досягненню поставлених стратегією цілей⁷.

Головні принципи та деякі необхідні кроки розробки ефективної культурної політики України на період трансформації суспільства можуть бути стисло визначені таким чином.

- **Прозорість та інклюзивність процесу** розробки культурної політики: важливим є врахування інтересів та залучення до цього процесу всіх або хоча б більшості гравців поля культури, а також громадян – споживачів культурного продукту.
- **Баланс національного та місцевого/регіонального**: необхідно приділити особливу увагу місцевій культурній політиці та специфіці культурно-мистецької сфери і суспільства загалом, враховуючи досвід та кращі напрацювання регіонів країни.
- **Врахування нових (2015 – 2016 рр.) академічних та прикладних дослідженнях** культурних практик та цінностей різних груп українського суспільства: такі дослідження повинні передувати розробці культурної політики, яка б відповідала реальному стану справ в культурно-мистецькій сфері й країні в цілому на сьогодні.
- **Врахування європейського та світового досвіду розробки та впровадження культурної політики за умов пріоритетної орієнтації на національні специфіки, ситуацію та потреби**: світовий досвід необхідно враховувати, проте найуспішніші моделі культурної політики не можуть бути просто “пересажені” на український ґрунт.
- **Розробка актуальної системи оцінки ефективності культурної політики та стану справ у культурі**: така система повинна відповідати завданням культури як рамки перетворення суспільства та країни і вмщати принципи, критерії та індикатори оцінки. Необхідно також створити мережу незалежних політично та економічно незаангажованих лабораторій моніторингу ситуації в країні та у культурі зокрема.
- По завершенні або частковому виконанні завдань трансформації країни **культурна політика повинна бути переглянута**: в залежності від нової ситуації будуть змінені стратегічні цілі культури та відповідна культурна політика, що сприятиме їх досягненню.

Пропозиція щодо розподілу ролей та повноважень в розробці нової національної культурної політики України

Громадяни України

- Уособлювати зміни.
- Бути відкритим до нового.
- Розвивати в собі вміння слухати іншого та довіряти йому.
- Будь-яку перепону розглядати як сходинку, а не перешкоду.

⁷ Дивіться також, будь ласка, пояснення щодо співвідношення публічних політик та відповідних стратегій у глосарії: <http://archive.euroeastculture.eu/en/glossary.html>.

- Розширювати горизонт планування: вчитися планувати надовго наперед, а це неможливо без набуття суб'єктності.
- Зрозуміти, що найбільш прагматичним у підсумку є моральний вибір.
- Навчитися брати відповідальність за свій життєвий проект.

Громадянське суспільство

- Створювати культурні середовища з високим інноваційним та креативним потенціалом. Через середовища поведінка лідерів громадянського суспільства та їх активна життєва позиція буде наслідуватися і копіюватися іншими. Поступово середовища розширюватимуться, розбруньковуватимуться, ділитимуться. З'являтимуться нові середовища. Приходячи в такі середовища, люди підсвідомо перебиратимуть на себе культуру цих середовищ і ставатимуть носіями такої культури.
- Підсумовувати та повідомляти про історії свого успіху та досвід реалізації проектів, покликаних зберегти українську ідентичність через культуру, щоб показати розмаїття культур різних народів, що мешкають в Україні, консолідувати українську політичну націю на основі спільних цінностей, просувати Україну у світі та представити ці напрацювання владним структурам з метою переведення цих практик на загальнодержавний рівень.

Культурні інституції

- Реалізовувати та підтримувати ініціативи, що здатні спричинити позитивні культурні зміни на особистісному, організаційному та суспільному рівнях.
- Підвищити якість культурних послуг і товарів.

Український бізнес

- Зрозуміти, що справжнє лідерство ґрунтується на відповідальності, на цінностях.
- Розглядати лідерство як сукупність обов'язків, а не прав.
- Засвоїти, що лідером має стати кожен.
- Навчитися бачити потенціал кожного, хто поряд, довіряти кожному і брати відповідальність за довіру.
- Навчитися не чекати і не вимагати вдячності від тих, кому здійснено допомогу.

Уряд країни (органи законодавчої та виконавчої влади національного ті місцевого рівня, а також місцеве самоврядування)

- Розробити стратегію впровадження концепції національної культурної політики та здійснювати відповідну державні політику для її реалізації.
- Розробити стратегію трансформації розуміння суспільством культури від сукупності розважальних форматів до сприйняття її як набору кодів, що визначають поведінку людини в соціумі та підвалину формування соціального капіталу. Це повинно передувати будь-якій модернізації.
- Переосмислити функціонування та систему управління і фінансування культурних інституцій задля підвищення якості їх роботи з проекцією на нову концепцію культурної політики країни.
- Диверсифікувати джерела фінансування на принципах підприємництва, конкуренції, співпраці, прозорості та результативності.
- Створити умови для професійного розвитку працівників культури, зокрема через реформування роботи управлінь культури, співпрацю з освітніми закладами, громадськими організаціями, бізнесом.

- Розробити стратегії запровадження економічних принципів роботи в культурних інституціях.
- Розробити програму модернізації культури, яка полягатиме у стимулюванні розвитку креативних індустрій, що мають у перспективі витіснити цілі об'єкти, виробництва та сфери, що перебувають у стані стагнації або імітації діяльності.
- Сприяти інтенсивному розвитку українських культурно-мистецьких індустрій шляхом державного протекціонізму національному (україноорієнтованому за змістом) виробнику культурних товарів і послуг, забезпечити їх конкурентоспроможність на внутрішньому та зовнішньому ринках
- Розробити стратегію інтеграції української культури в європейський і світовий культурний простір та стратегію формування засобами культури позитивного іміджу України у світі.
- Подолати постколоніальний статус української мови, історії та культури України в цілому: комплексно вивчити досвід успішних громадських організацій, чий підходи щодо популяризації всіх форм культурної спадщини як спільного джерела національної пам'яті, суспільного примирення, взаєморозуміння, згуртованості, самобутності та співтворчості добре зарекомендували себе, та імплементувати їх у культурну політику держави. Це стане консолідуючим чинником, що в умовах воєнного протистояння слугуватиме чи не найважливішим складником системи національної безпеки України.
- Створити умови для розвитку економіки культури.
- Запланувати тренінги з корпоративної соціальної відповідальності для комерційних компаній та культурних інституцій (оплата та умови праці, відповідальне ставлення до виконуваної роботи, інше).
- Розробити та впровадити кампанії, спрямовані на впровадження програм соціальної відповідальності бізнесу.
- Запропонувати інноваційний та емоційно привабливий спосіб пропагування культури верховенства права в Україні, що стане суспільним трендом.